

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4\(29\).433](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i4(29).433)*П. Д. Гуйван**orcid.org/0000-0003-3058-4767**кандидат юридичних наук,**заслужений юрист України, професор**Полтавського інституту бізнесу*

ЗАКОННІСТЬ ПРАВОЗАСТОСОВНИХ ВЕРДИКТІВ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА

Визначальною засадою справедливого суду є дотримання законності під час здійснення правосуддя. Це є основою сучасної концепції справедливого судівництва. Для кожної людини в правовій державі насамперед важливо, маючи доступ до правосуддя, отримати чесне, неупереджене й таке, що повністю відповідає засадам верховенства права, рішення правозастосовного органу, яке дає можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист безвідносно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи. Саме на дотримання вказаного підходу доволі часто посиляється Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) під час винесення рішень. Теза щодо обов'язкової законності судових вердиктів одностайно підтримується й у національній правовій доктрині. Зокрема, указується, що законність поряд з обґрунтованістю, необхідністю дотримання встановленої законом процесуальної форми, повнотою, визначеністю, публічністю, легітимністю та своєчасністю є основними вимогами, які пред'являються до судового рішення [1, с. 7].

Але в плані визначеності такого правового явища, як законність, існують серйозні розбіжності серед науковців. Більшість учених визначає зміст його як неухильне дотримання судом під час розгляду та вирішення цивільної справи чинних норм матеріального й процесуального права [2, с. 290]. У цьому контексті законність розглядається як режим суворого, неухильного дотримання, виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин [3, с. 209]. Саме із цим отожднюється якість судового рішення, яка характеризується правильним застосуванням судом норм матеріального права, дотриманням норм процесуального права й судочинства. Отже, на практиці та певною мірою в правовій науці вважається, що коли рішення незаконне й не обґрунтоване, воно несправедливе. У такий спосіб відбувається

ототожнення змісту та якості правової норми, яка підлягає застосуванню. За цією тезою, справедливість закону визначається доцільністю та розумністю його формулювань, отже, за наявності чітко виражених приписів щодо змісту належної поведінки осіб, яких він стосується, загалом не йдеться про несправедливість закону чи інші дефекти його якості. Насправді то далеко не так. Як указувалося в науковій літературі, упередженість і справедливість – принципово несумісні поняття. Норма права може застосовуватися в точному її значенні лише до тих пір, доки вона не призведе до результатів, які принижують почуття справедливості. Узагалі справедлива норма в цьому випадку може призвести до найбільш несправедливих наслідків. Тож питання реалізації принципу справедливості судового розгляду справи є одним із найбільш складних. Йї аспекти справедливості судового процесу й правильності та законності рішення не завжди збігаються [4].

Питанням стосовно ефективності й результативності судочинства у світлі вимог його справедливості присвятили дослідження такі науковці, як В.Є. Мармазов, М.А. Вікут, І.С. Піляєв, П.М. Рабінович, Д.М. Супрун, О.М. Толочко, Р.О. Куйбіда, С.В. Шевчук, Д. Гом'єн, Д. Харріс та інші. Однак дослідження проблематики не завершене й потребує продовження. Наприклад, актуальним є досягнення максимальної справедливості судового вердикту з урахуванням його обґрунтованості, мотивованості, а отже, законності. Дослідники пов'язують проблематику виключно зі справедливим правосуддям, тоді як вона значною мірою стосується порядку прийняття правозастосовного припису, який є показником ефективності локального правотворення органів влади шляхом винесення правових актів. Належне здійснення цього завдання безпосередньо забезпечує можливість оскарження таких приписів. На часі вивчення сутності та призначення

належного й необхідного мотивування та обґрунтування правозастосовних актів усіх суб'єктів владних повноважень як запоруки їх справедливості й законності. У літературі відсутній серйозний аналіз питань щодо відповідності окремого процесуального інструментарію потребам справедливого судівництва та необхідності нормативного коригування в цій сфері. Тож метою праці є аналіз матеріального та процесуального законодавства й судової, у тому числі європейської, практики та з'ясування стану дотримання вимоги законності правозастосовних рішень, виявлення проблемних питань у цій царині й напрацювання пропозиції стосовно їх вирішення.

У широкому сенсовому значенні законність визначається як фундаментальна юридична категорія, що є критерієм правового життя суспільства та громадян. Це комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права й держави [5, с. 274]. У більш вузькому правозастосовному значенні формулювання цього явища відтворене ЄСПЛ. Зокрема, Суд указує, що під терміном «закон» варто розуміти як норми, установлені писаним правом, так і правила, що сформувалися в прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед вимогам «доступності» й «передбачуваності» [6, п. 37]. При цьому вказується, що «закон» має бути доступним: громадянин повинен мати змогу отримати адекватну інформацію за обставин застосування правових норм у конкретному випадку. Норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку. Людина повинна мати можливість у разі необхідності за належної правової допомоги передбачити, наскільки це розумно за конкретних обставин, наслідки, до яких може призвести певна дія.

Для досягнення цієї мети національні суди мають забезпечити, щоб норми матеріального права застосовувалися в належний спосіб із дотриманням засад правової визначеності, зокрема обґрунтовано й мотивовано. Поважаючи принцип стабільності, ЄСПЛ постійно наголошує, що слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, установлені законом» за своєю сутністю відсилають до національного законодавства й установлюють зобов'язання забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм законодавства [7, п. 180]. Одним із важливих чинників, що зумовлюють подібну потребу в якісному законі, є вимога, щоб він відповідав критеріям гарантування засобу юридичного захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією та національними конституціями, адже під час вирішення питань, що стосуються основоположних прав

людини, надзвичайні можливості владних суб'єктів стосовно широкого розсуду в розмірі необмежених повноважень є несумісними з принципом верховенства права.

Водночас правило про очікуваність і визначеність поведінки учасників процесу у правозастосовному вердикті не повинно мати абсолютний характер. Усі наслідки не мусять бути «передбачуваними» з абсолютною точністю: досвід показує, що це недосяжно. Хоча юридична певність є дуже бажаною, вона може призвести до надмірної закостенілості, а закон повинен пристосовуватися до обставин, що змінюються. Отже, не можна уникнути ситуації, коли багато законів викладено термінами, які є тією чи іншою мірою неясними і тлумачення та застосування яких є питанням практики [8, п. 49]. Наскільки чітко не були б сформульовані правові положення, завжди існує елемент судового тлумачення, оскільки має місце потреба а роз'ясненні спірних питань і пристосуванні до зміни обставин. Тому одним зі способів правотворення та правозастосування є діяльність суб'єктів владної юрисдикції в межах наявних у них дискреційних повноважень. У такий спосіб, як правило, відбувається конкретизація законів стосовно їх застосування на окремій території чи до певного кола осіб з урахуванням особливостей конкретного випадку, здійснюється усунення прогалини в нормах права. Власне, наявність подібних повноважень як способу здійснення публічної влади, згідно з яким орган чи посадова особа застосовують надані їм за законом правомочності на свій розсуд без узгодження з кимось, є належним способом правового регулювання. Вимогу чіткого визначення меж дискреційних повноважень ЄСПЛ сформулював так: «Закон, який надає дискрецію, не є сам по собі несумісним із вимогою передбачуваності в тому випадку, коли обсяг дискреції та спосіб її застосування зазначені з достатньою чіткістю та при цьому враховується легітимна мета того чи іншого вживаного заходу в тій чи іншій ситуації, щоб надати індивіду адекватний захист від свавільного втручання» [9, п. 61].

Тим не менше від обґрунтованості правового документа, що виноситься, значною мірою залежить якість актів правової системи як складника її юридичної певності. Наявність необхідних елементів мотивування в правозастосовному рішенні значно зменшує навантаження на судові інстанції в разі подальшого оскарження відповідних актів і, зрештою, потік скарг до європейських судових інституцій, адже, аналізуючи зміст оскаржуваного рішення подібного штибу, судовий орган головним чином досліджує належність обґрунтування та мотивування резолютивної частини й, виходячи із цього, встановлює результат – законність чи незаконність відповідного документа, бо насправді

неможливо правильно обґрунтувати помилкове рішення. Отже, визнані неправомірними та скасовані акти, наприклад, інстанцій, уповноважених на здійснення перевірок, як правило, є немотивованими та необґрунтованими. Це проявляється в перекручуванні доводів особи, наданих нею під час розгляду справи, ігноруванні її аргументів.

Часто неналежна вмотивованість рішення пов'язана з підміною питання, яке було предметом правового регулювання, замовчуванням окремих аспектів, що потребували розгляду й вирішення. Отже, національні суди, оцінюючи застосування права владними інституціями, мусять ретельно перевіряти обґрунтованість, мотивованість, а отже, законність їхніх актів. Зрештою, рішення суб'єктів владних повноважень, як і судів, про застосування норми права до конкретної особи досить часто за своєю структурою відповідають вимогам закону та містять мотивувальну частину. Але наявність мотивувальної частини ще не означає, що рішення у справі є мотивованим та обґрунтованим, а отже, законним, бо насправді дуже часто спостерігається фактична віддаленість змісту мотивації від обставин справи, установлених фактів і приписів правових норм. На переконання повноважного органу – видавця акта, рішення, у якому обійдені гострі кути, має більше шансів устояти під час перегляду його, ніж таке, у якому детально описані всі обставини і зроблена якась мотивація його винесення. Але насправді такий підхід відверто дефектний, адже владний суб'єкт на одну шальку терезів кладе особисте судження, а на іншу – ризик скасування акта як незаконного вищою інстанцією [10, с. 11], нехтуючи засадами як справедливості, так і законності.

Мотивація та обґрунтування судового рішення повинні бути в належний спосіб здійснені саме національним судівництвом. За позицією ЄСПЛ, це має визначальний вплив на забезпечення справедливого судового розгляду в контексті належного доказування, адже необхідний результат досягається лише за наявності в судовому рішенні достатніх підстав та аргументів, на основі яких воно ухвалене. Суд, зокрема, указує, що відповідно до правил, установлених прецедентним правом, яке відображає принцип належного здійснення правосуддя, у рішеннях судів мають бути належним чином указані підстави, за якими вони ухвалені [11, п. 29]. Незазначення судом у мотивувальній частині рішення результатів оцінювання окремих доказів, на яких ґрунтуються позиції осіб, що беруть участь у справі, а також замовчування окремих доказів, що містяться в справі, і доводів, за якими суд відхиляє ті чи інші докази, призводять до необґрунтованих і немотивованих висновків і, як наслідок, до винесення неправомірних з погляду норм матеріального права судових рішень

[12, с. 109]. Ігнорування доводів скарги заявника може бути підставою для скасування судового рішення.

У європейській правозахисній доктрині неодноразово підкреслювалося, що судочинство має бути справедливим. Це визначення охоплює досить широку сферу явищ як юридичного, так і морально-етичного характеру. Отже, поняття справедливості не може бути зведеним лише до законності діянь, воно є більш містким. Утім на практиці «законність» часто підміняє собою справедливість як явище, оскільки захист і відновлення прав можливі лише в межах правового поля. Відповідно, справедливість уводиться в ранг вартісних категорій, коли шкода зіставляється та вимірюється в загальноприйнятих одиницях виміру. У цьому контексті право на справедливий судовий розгляд є апіорним, об'єктивно існуючим і навіть таким, без якого неможливе відновлення справедливості як такої [13, с. 25]. При цьому вирішальне значення в сенсі гарантування визначеності норми права надається не буквальному її змісту, а якісним характеристикам правових приписів, адже зміст права може бути перекручений у процесі законотворчості. Тому важливою є теза про заперечення ідеї отожднення права й закону, оскільки лише закономірне в позитивному праві законне та правомірне. Закон – то конкретна форма вираження права. Отже, закони, які регулюють механізми організації й функціонування органів держави, установлюють юридичний інструментарій, що опосередковує матеріальні правовідносини, які повинні гармонійно поєднуватися з іншими законами. Такий підхід забезпечить запровадження в державі фундаментальних цінностей, таких як гуманізм, демократія, свобода, справедливість тощо. Саме в такому розумінні має право на існування концепція «правового закону» [14, с. 342–343].

З викладеного можемо дійти певних висновків. Принцип законності правозастосування вимагає, щоб повноваження органів національного судівництва визначалися лише законами. Ними ж мають установлюватися межі розсуду цих інституцій. Жоден акт органів виконавчої влади не може підміняти своїм регулюванням закон і визначати межі свободи розсуду в указаних відносинах. Юридична законність дає змогу досягти визначеності застосування права як елементу принципу верховенства права та має забезпечувати не лише чіткість і зрозумілість правових норм, що гарантує незмінність правовідносин і сталість статусу їх учасників, стабільність правопорядку, добробут держави та суспільства, а й належну якість закону. Останнє має досягатися за рахунок спрямованості системи права на соціальні регулятори – справедливість, норми моралі, звичаї, традиції.

Література

1. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 19 с.
2. Цивільне процесуальне право України : підручник / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, С.Г. Пушкар та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків, 1999. С. 290.
3. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В.В. Лазарева. Москва : ГНПЦ, 1996. 472 с.
4. Трегубов Е.Л. Право на справедливий суд в практиці Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10telzpl.pdf>.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 1017 с.
6. Рішення ЄСПЛ від 23 червня 1995 року у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the UK), заява № 18139/91. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57947"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
7. Рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», заява № 42310/04. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683.
8. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1979 року у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_164.
9. Рішення ЄСПЛ від 24 березня 1988 року у справі «Ольссон проти Швеції» (Olsson v. Sweden), заява № 10465/83. URL: www.univie.ac.at/bimtor/.../ecthr_1988_olsson_vs_sweden.
10. Султанов А.Р. О проблеме мотивированности судебных актов через призму постановлений Европейского суда по правам человека. *Международное публичное и частное право*. 2008. № 2. С. 11–13.
11. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 1994 року у справі «Руїс Торія проти Іспанії» (Ruiz Toriya v Spain), заява № 18390/91. URL: [https://openlibrary.org/works/OL718867W/Case_of_Ruiz_Torija_v._Spain_\(39_1993_434_513\)](https://openlibrary.org/works/OL718867W/Case_of_Ruiz_Torija_v._Spain_(39_1993_434_513)).
12. Тихонова Ю.С. Мотивированность и обоснованность решений в гражданском судопроизводстве. *Современное право*. 2013. № 3. С. 108–110.
13. Коруц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 229 с.
14. Нерсесянц В.С. Право и закон. Из истории правовых учений. Москва : Наука, 1983. 366 с.

Анотація

Гуйван П. Д. Законність правозастосовних вердиктів як основоположний принцип справедливого судочинства. – Стаття.

Стаття присвячена науковому дослідженню питання законності рішень національних судів України як правової передумови справедливості судівництва. Проаналізовано визначеність такого правового явища, як законність, у національній і зарубіжній доктринальній літературі. Установлено, що більшість учених визначають його зміст як неухильне дотримання судом під час розгляду та вирішення цивільної справи чинних норм матеріального й процесуального права. Саме із цим ототожнюється якість судового рішення, яка характеризується правильним застосуванням судом норм матеріального права, дотриманням норм процесуального права й судочинства. Тобто фактично відбувається ототожнення змісту та якості правової норми, яка підлягає застосуванню. На переконання

автора, то далеко не так. Законність і справедливість – далеко не тотожні явища, аспекти справедливості судового процесу й правильності та законності рішення не завжди збігаються. З'ясовано окремі актуальні питання щодо досягнення максимальної справедливості судового вердикту з урахуванням його обґрунтованості, мотивованості, а отже, законності. Вивчено сутність і призначення належного та необхідного мотивування й обґрунтування правозастосовних актів усіх суб'єктів владних повноважень як запоруки їх справедливості. Наведиться, коментується та аналізується правова позиція Європейського суду з прав людини стосовно визначення поняття законності як сукупності доступних і передбачуваних норм, що дають людині змогу отримати адекватну інформацію про обставин застосування правових норм у конкретному випадку. «Закон» повинен бути сформульований із достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку. Одним із важливих чинників, що зумовлюють подібну потребу в якісному законі, є вимога, щоб він відповідав критеріям гарантування засобу юридичного захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані міжнародним і національним правом. Тож, попри об'єктивно необхідний розсуд правозастосовного органу під час здійснення судочинства, кожне рішення має бути належно обґрунтоване й умотивоване.

Ключові слова: справедливий закон, мотивоване й обґрунтоване рішення.

Summary

Guyvan P. D. The legality of enforceable verdicts as a fundamental principle of fair trial. – Article.

This article is devoted to the scientific study of the question of the legality of the decisions of the national courts of Ukraine as a legal precondition for the justice of the judiciary. The definiteness of such legal phenomenon as the legitimacy in the national and foreign doctrinal literature is analyzed. It is established that the majority of scientists define its contents as the strict observance of the court during consideration and decision of a civil case of the current rules of substantive and procedural law. That is the quality of the court decision, which is characterized by the proper application of the rules of substantive law, the observance of the rules of procedural law and the judiciary. In other words, the content and quality of the applicable law are in fact equated. According to the author, this is far from true. Legality and justice are far from identical phenomena, aspects of the fairness of the trial and the correctness and legality of the decision do not always coincide. The paper deals with some topical issues regarding the achievement of the maximum fairness of a court verdict, taking into account its validity, motivation and, consequently, legality. The essence and purpose of proper and necessary motivation and justification of the law enforcement acts of all subjects of power as a guarantee of their justice have been studied. The legal position of the European Court of Human Rights concerning the definition of the concept of legality as a set of available and foreseeable norms that allow a person to obtain adequate information in the circumstances of the application of legal rules in a particular case is presented, commented upon and analyzed. The “law” must be formulated with sufficient clarity to allow the citizen to regulate his behavior. One of the important factors behind such a need for quality law is the requirement that it meet the criteria of guaranteeing a remedy against arbitrary interference by public authorities with the rights guaranteed by international and national law. Therefore, despite the objectively necessary discretion of the law enforcement authority in the execution of the judiciary, each decision must be properly substantiated and reasoned.

Key words: fair law, reasoned and justified decision.